

ԴԻՄՈՇԿԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Մարտ, 1893 թ.

Ոգևորութեան շրջանը վաղուց անցել է. բացառիկ անցքերով գրգռված հասարակութիւնը թուլացաւ և լքվեց, հենց որ չը կրկնվեցին նոյնատեսակ դէպքեր. միւս կողմից, հասարակութեան և երիտասարդութեան մասնակցութիւնը յեղափոխական կազմակերպութեան մէջ որոշ չափով սահմանափակվեց:

Այդպիսով, ըստ երևոյթին, մենք գտնվում ենք անմիթար պատկերի առաջ:

Մենք „Դրօշակի“ Յ համարում արդէն առիթ ունեցանք այդ մասին խօսելու և այժմ էլ առանձին հրոճուանքով կը կամենայինք շեշտել այդ պատկերի խաբուսիկ անմիթարութեան վրա:

Այժմ թող այդ պատկերը չ' փայթակղէ և ոչ մի հաւատացող և զգալուն ոգի, գործի գրաւականը ոչ բուրժուա հասարակութեան տատանմունքներումն է և ո՛չ էլ երիտասարդութեան անմիտ և կեղծ ներկայացուցիչների ասէկօսէներում. այդ գրաւականը այնտեղ է... այնտեղ, հեռու - ժողովրդական կեանքի խորքերում, ամենակարող ամբոխի մտքում, նրա որոշ տրամադրութեան մէջ. ժողովուրդն է այն տարրը, որին հարկաւոր է ազատութիւն և որին է միայն վիճակված իր ազատութեան համար անասելի զոհեր կրելու...

Այդպէս պէտք է վերաբերվել հարցին ոչ միայն խնդիրը հիմնովին հասկանալու համար, այլ և այն պատճառաւ, որ այդ դէպքում միայն զանազան պատկերներ կարող են ըստ արժանոյն գնահատվել: Այդ տեսակէտից՝ „Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւնը“ այսօր - ինչպէս և մի ամբողջ տարի առաջ - համարձակօրէն պնդում է, որ եթէ մեր առաջ այսօր կայ որ և է պատկեր՝ ապա միմիայն փայլուն և միանգամայն յափշտակող պատկեր: Ով սիրտ ունի՝ թո՛ղ զգայ. ով մտածելու կարողութիւն ունի՝ թո՛ղ նայէ իրերին այնպէս, ինչպէս կան:

Բանը նրանումն է, որ նախորդ ընդհանուր հրապոյրը հայկական խնդրով գլխաւորապէս առաջացել էր

այն ցոյցերից, որ տեղի ունեցան Ցաճկաստանի մեծ կենտրոններում, այն տեղերում, ուր ազատութեան ձուլտումը և հետեւաբար կռուի անհրաժեշտութեան գիտակցութիւնը աւելի վաղ պիտի արտայայտվէր: Սակայն այդ ցոյցերը ինքնուրուիքեան ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ՝ գործի համար անհրաժեշտ խառնուրդ, ժողովրդի վրա որոշ չափով ազդող և յեղափոխական պատրաստութիւն ներշնչող մի միջոց - և միմիայն: Բացառապէս ցոյցերով, այն էլ հեռաւոր կենտրոններում, ոչ մի ժողովուրդ չէ ազատվել և չի ազատվել: Դորա համար պահանջվում է յարատեւ բնաւորութիւն և ահարկու ծաւալ ունեցող կռիւ, որ կարող է տեղի ունենալ միմիայն հայութեան մեծամասնութեան, հայ ժողովրդի անմիջական մասնակցութեամբ: Այս դէպքում միայն գործը ազատ կը լինի հազար տեսակ պատահական հանգամանքներից, այս դէպքում միայն նոյն իսկ քաղաքային ցոյցերը կը դառնան քրօնիկական անբուժելի ախտ կառավարչական օրգանիզմի համար:

Արդ, ինչ պատկեր է ներկայացնում ժողովրդական կեանքը այդ տեսակէտից:

Վասպուրականցի այսօր ոչ միայն չէ խոնարհվում բազմաթիւ բանտարկութիւնների և անասելի անգթութիւնների առաջ, այլ և պատասխանում է դրանց մի շարք տեւորական գործողութիւններով: Այստեղ սպանվում է լրտեսը, այնտեղ ոստիկան ծառայողը, իսկ գաւառի խորքերում քուրդ աւազակսպետը, հայ հրոսախմբի հետ ընդհարվելով, կոցնում է իր մարդկանց մեծ մասը: Վան տանող մի ճանապարհին նորերս նահատակվում են զէնք փոխադրող հայ զիւղականներից Յ հոգի: Ալաշկերտցին՝ տանջված, մաշված, չքաւորութեան հասցրած ալաշկերտցին՝ այսօր զինվել է լիստոռնակին խոտորնակի՝ սկզբունքով և քրդերի յարձակումներին պատասխանում է միևնոյն դրամով. քուրդը իր ամբողջ պատմութեան մէջ առաջի անգամն է, որ ստիպված է մտածել իր կեանքի և գոյքի ապահովութեան մասին հայերից: Ստրուկ մշեցի պատժում է իր լրտեսներին և ոչ մի սպառնալիքների առաջ եր-

կիւղ չէ կրում յանցաւորներին ծածկելու, պաշտպանելու: «Ձէնք, զէնք տուէք...» ասում է Մշոյ ամեն մի գիւղը այժմ: «Տաղարաւոր տղերք կը փափաղեն գործ տեսնել...» Եւ ճշմարիտ. անցեալ դեկտեմբերին յանդուգն կռուում նահատակված Ասատուրը, այնուհետ Արաբոյի Տրոսախումբը, Լեւոն երիտասարդը իր ընկերներով, Հասարթ Մահտեսի-Մեղքոնեանը, նրա եղբայր Աւետիսը, Մարգարեան Թորոսը և ուրիշները աւելի քան կենդանի ապացոյցներ են յիշեալ «կտորուկների» գոյութեան: Սասնոյ հարկատու գիւղերը միւս ազատ գիւղերի վիճակն են ձեռք բերում... Բանտարկեալներին փախցնելը և ձերբակալվածներին թշնամու ձեռքից խլել և անյայտացնելը նոյնպէս յեղափոխական որոշ տրամադրութիւն արտայայտող երևոյթներ են, որ նկատվում են հայ ժողովրդի կեանքում՝ վերջին ժամանակներս:

Միւս կողմից ուշագրութեան արժանի է կառավարութեան երկիւղը և զգուշութիւնը, որով նա աշխատում է չը գրգռել հայ ժողովուրդը. փաստ է, որ մատնիչներին և անփորձ մեղադրեալների ցուցմունքներից կառավարութիւնը ամեն անգամ էլ օգտվում նոր ձերբակալութիւններ անելու համար: Այդ արդէն աւելի քան պարզ նշան է, որ թիւրք կառավարութիւնը նկատում է թշնամու աճող ոյժը:

Ինչքան և նշանաւոր են այս փաստերը ինքնուրուիքեան, բայց աւելի նշանաւոր է դրանց ամբողջութիւնը՝ ընդհանուր ներքին խորհուրդը և այն հետեակաշունթիւնը, որով չը նայած ոչ մի տեսակ շփոթանքի պայմաններին՝ այնուամենայնիւ օրէցօր աւելի ևս բազմանում են սոքա: Ճշմարիտ է՝ այս փաստերը աղմուկ չեն բարձրացնում, որովհետեւ կատարվում են լրագրական, դիպլոմատիական և հեռագրական կենտրոններից դուրս: Ճշմարիտ է՝ դրանք չեն տարածվում աշխարհիս բոլոր ծայրերը: Ճշմարիտ է՝ դրանք չեն արժանանալ լուսաւորեալ Եւրոպայի՝ ուշագրութեան և ոչ միայն Եւրոպայի, այլ և մեր անմիտ հասարակութեան մի նշանաւոր մասի, որը շնորհիւ իրեն յատուկ կապկութեանը ոգևորվում է այն չափով, որ չափով մեր գործերով հետաքրքրվում են օտարները: Բայց մենք ողջունում ենք այս երևոյթները՝ ի բոլոր սրտէ, անարտայայտելի յափշտակութեամբ, որովհետեւ դժբա, անկասկած, վերջապէս են յեղափոխական շարժման զարգացումը ժողովրդի մէջ... Այստեղ արտաքին էֆֆեկտներ, աղմուկ և սենսացիա քիչ է, բայց այստեղ է ապագայ խաղցնող աղմուկի գրաւականը, այստեղ են ապագայ կուրացնող էֆֆեկտների սերմերը, այստեղ է ապագայ յաղթական մեծ տօնի նսխապատրաստութիւնը...

Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Վ Լ Ս Պ Ո Ւ Ր Ե Կ Ա Ն Ի

Մինչդեռ տաճիկ կառավարութիւնը իւր սովորական ճնշումների վրա աւելացնում է նոր, աւելի քաղաքակրթած ձևի ճնշումներ. մինչդեռ նա, խստաբար հաւածելով մեզ՝ կենդանութեան ամենաթեթեւ նշոյլ անգամ նկատելուն պէս, շոյում, վարձատրում է լրտեսներին, դաւաճաններին, հաւատափոխներին, անպատիւ թողնում ժողովրդի հարստահարիչ զանազան տեսակ աւազակներին, միևնոյն ժամանակ այս կամ այն մահանայով խլում է հայերի ձեռքից հողերը բրդերին յանձնելու համար. մի խօսքով, մինչդեռ նա ձգտում է ամեն միջոց գործ դնելով ստորացնել մեզ բարոյապէս և նիւթականապէս, - դարերից ի վեր ճնշված հայի տրամադրութիւնը զգալի կերպով փոխվում է: Ստորագրեալ խղճալի «Փլան» (այս խօսքով փոխվում է հայերին բրդերը) այժմ գործով է ցոյց տալիս իւր բողոքը, բազկի ուժով է պատասխանում իր բոլոր ճնշողներին, դաւաճան-Յուդա եղբայրներից սկսած մինչև աւազակ աղաները և ապականած կառավարչական պաշտօնեաները:

1892 թուականը պէտք է նշանաւոր համարել մեր երկրի յեղափոխական գործի համար:

Դեռ տարին նոր էր սկսվում, երբ քաղաքիս մօտ եղած դաշտի ձիւնը ներկուցեց ամենաանպիտան, ամենաբարձրի հայերից մէկի արիւնով: 27 տարեկան մատնիչ և լրտեսը, որը անցեալ ամառ գնացած էր Պօլիս իւր եղբայրների դէմ տեղեկութիւններ տալու համար, ստացաւ իր արդար պատիժը. նա սպանվեցաւ օր ցերեկով: Գուցէ վճիռը այսքան խիստ չ'լինէր, եթէ մատնութեան վերայ չ'աւելանար մի ուրիշ մեղք սատկացրած լրտեսի կողմից: Սրիկայ վաշխառու շատ գիւղացիներ զրկեց իրենց մշակած արտից, հերկած հողից, և ահա, աղքատացած գիւղացու տեղ պատասխանը տուաւ հայ յեղափոխականը, և նշան Թարգիբաշեան վերացաւ մեր միջէն:

Նոյն խիստ և արդար պատժին արժանացաւ Օգոստոսի վերջերում Գէորգ Զրաղեանը Վարազից վերագառնալու ժամանակ: Կառավարութեանը արած մատնութիւնների և ուրիշ մատուցած ծառայութիւնների շնորհիւ ազատուելով 15 ամեայ բանտարկութիւնէ, Զրաղեանը շարունակում է իր հին արհեստը, մատուցանում է տեղեկագրեր Պօլսի բարձր աստիճանաւորներին, սկսած Սուլթանի անձնական քարտուղար Սէր Քեաթիբ Սարեա փաշայէն: Բահրի փաշան Վան կուսակալ նշանակուելուն պէս՝ նա էլ վերադառնում է հայրենիք, ուր պսակում է իր գործունէութիւնը, 150 - 200 կասկածելի՝ անձանց ցուցակ ներկայացնելով տէրութեանը: Վերջիններս հրեշտակը վերջ տուեց և այդ գարշելի արարածի կեանքին:

Տարին ազդի այս երկու դաւաճանների մահով չէր վերջանայ, եթէ նախախնամութիւնը քիչ ուրիշ կերպ չ'դատէր: Սա իբրորդ անգամն է, որ Թէրջիբաշեան Յարութիւն էֆ., այս հարուստ, ամենաանող որմ հարստահարիչ, վաշխառու, ոստիկանութեան համամիտ և դաշ-

նակից, ուստի երիտասարդութեան կատարելի թշնամի իր գործակից Տէր-Պօղոսեան Օհանէսի հետ ազատվում են մահից: Այս հրէշ մարդկանցից ամեն ինչ կարելի է սպասել և շատ փոքր օր Սեպտեմբերի 10-ի Տիրամօր թաղի մէջ կատարուած փորձը անյաջող անցաւ: Վէրքը, թէև ծանր, բայց մահացու չէր: Վէրքից ստացած հիւանդութիւնը երբէք չէ կարող քաւել նորա կատարած բոլոր կեղտոտութիւնները: Թող դեռ սպասեն ուրեմն Թէրզիբաշեան և իր համախոհ-գործակիցները...

Նոյնը պէտք է ասել և Տիգրան վարժապետ Ամիրջանեանի մասին, որը ինքը իրեն դատապարտեց մահի, դաւաճանելով իր դաստիարակութեան յանձնած աշակերտներին:

Այ՛ո. լրտեսները, դաւաճանները արժանի են պատժի, արժանի են մահի: Արժանի են պատժի այն ամենքը, որոնք իրանց սեփական շահի համար զոհում են ընդհանրութեան շահերը. արժանի են մահի ամենքը, որոնք յետ-ի համար ոտնակոխ են անում մեր հարազատ Սօր արիւնն ու հոգին:

Մահի արժանի են պատերազմի դաշտից փախչողները, մահի արժանի են հայ լէնեգատները: Այսպէս, պիտի սպանուէր և Վարթաշան գիւղի բնակիչ լէնեգատ Մկրտիչը: Թուլահոգի, մարմնասէր գիւղացին չէ կամենում տանել իր եղբայրների հետ ընդհանուր ծանր լուծը. նա տեղափոխվում է շամոքցի քրդերի մօտ և ընդունում մահաճգականութիւն իր կնոջ հետ միասին: Այս վարմունքը զգուշացրեց և կատաղութիւն է յարուցանում բոլոր զրացիների սրտում, և նորա ազգական Իսաջանը ճանապարհ է ընկնում արժանի վարձատրութիւնը տալու: Դժբաղդաբար լէնեգատ հայը տանը չէ լինում և դաշտին հարուածների տակ ընկնում է միայն դաւաճանի կինը: Մինչև այսօր Մկրտիչը ծածկվում է հայերից, վախենալով մի գոցէ դուրս գալ մի նոր Իսաջան: Օսմանեան կառավարութիւնը, սպանող չ'գտնելով, բանտարկում է Վարթաշանից 6 հոգի, ի միջի այլոց և Մկրտիչի երիտասարդ որդուն, որը մնացել էր հայութեանը հաւատարիմ:

Ասպուրականի յեղափոխականների կուրը չէ բաւականանում միայն նշովեալ հայերով. նա տարածվում է մեր ժողովրդի թշնամիների միտ մասի վերայ:

Հոկտեմբեր ամսին անաջող փորձ եղաւ սպանել քոմիսեր Մէհմէդ էֆ. անունով թուրք ոստիկանին, որը իր հսկողութեան տակ գրած թաղերի ահ ու սարսափն էր:

Նոյն ամսին վերաբերվեց Նաջ փողոցի պօլիս Նաբին:

Աւելի աջող ելք ունեցաւ մեծ քենդը՝ ի պօլիս շէյխ Հէյրէրի Նուրիի սպանման փորձը: Այս Նուրին բնակվում էր հայ թաղի մէջ, ազատ ել ու մուտք էր անում հայ ընտանիքներում, գիտէր լաւ հայերէն և դէպքը բերած ժամանակ մեծ վնասներ էր բերում յեղափոխական գործին: Բացի դորանից, իբրեւ ազնուական, հողատէր և պաշտօնեայ, նա անզուսպ իշխում էր Սիկայ, Նամզկերտ, Չոլականք, Սարմանգիւղ, Ոսկեգակ և այլ հարևան գիւղերում: Նուրին դարձել էր գիւղացիների գլխին նոր կեղեքիչ կառավարութիւն: Գիշակերի մարմինը կտոր կտոր արած գտան քաղաքի մի փողոցում,

և գիւղացիք ազատուցան գոնէ այդ բռնակալ իշխանից:

Բայց ահա Ասպուրականի կեանքի մէջ վաղուց չը տեսնուած մի միտարական երևոյթ: Հայ գիւղացին, յոյսը կտրելով կառավարութիւնից, իր ձեռքով է պատժում այն քիւրդ աւազակներին, որոնցից դարերի ընթացքում նա սովոր էր միայն դողալ:

Քանի տարի է, ինչ Կրաւանցի ազնուական ցեղից Շաքիր յայտնի աւազակը ազատ համարձակ գործում էր Շատախի, Նորդուզի, Հայոց Չորի, Կառնկանի կողմերում: Նա մի պատուհաս էր հայ գիւղացիների համար: Ընդդիմադրել Շաքիրին ոչ ոք չէր համարձակվում: Դա նոյն Շաքիրն է, որը իր եղբոր հետ միասին սպանեցին Շատախից Մուխի Սահակին (տես Դրօշակի նախընթաց համարը): Նորա ասպատակութիւնները և աւազակութիւնները հասել էին այն աստիճանի, որ Տաճիկ կառավարութիւնը ստիպված եղաւ մինչև անգամ բանտարկել նորան, բայց, ըստ իր սովորութեան, շուտով արձակեց: Խրախուսվելով այս բանից, Շաքիրը ի հարկէ, աւելի է լրբանում, և, ով գիտէ, էլ ինչեր պէտք էր կատարէր, եթէ նորա դէմ դուրս չ'գար հայ գիւղացու նոր հոգին: Սեպտեմբերի վերջերին Շաքիրին իր 4 ընկերներով Կառնուի ձորակի մէջ պաշարում են մի խումբ զինված հայեր: Կտրիչ երիտասարդները կռի մէջ կոտորում են բոլոր քրդերին, բացի իրան Շաքիրից, որը ազատվում է միայն իր լաւ ձիու շնորհիւ:

Ինչ ասել կուզէ, որ այս անսովոր դէպքը ոգեւորել է հայերին չափազանց:

Տեսնենք, ինչ ազդեցութիւն կունենայ աւազակի վրա առաջի անգամ տեսած անախորժ ընդդիմադրութիւնը. կը զսպէ արդեօք Կրաւանցի Շաքիրը իր աւերումները, թէ կը դառնայ աւելի վրէժխնդիր, ցոյց կը տայ մօտիկ ապագան:

Կուսակալ Բահրի փաշան կատաղած դիմում է ամեն կողմ տեւօրիստներին գտնելու և աջ ու ձախ զուր ձերբակալութիւններ է կատարում: Հենց Վան ոտ դրած օրից նա բանտարկում է և հալածում բոլոր յկասկածելի անձնաւորութիւններին, որոնց ցուցակը ամեն մի լուր պատրաստ են ներկայացնել զանազան նշաններ, Զրադեաններ, կամենալով մի հարուածով վերջ տալ մեր յեղափոխական շարժման: Բայց դորա պատասխանը եղաւ մեր կողմից Տիգրան Ամիրջանեանի, Զրադեանի, Մէհմէդ էֆ., Նաբիի, Թէրզիբաշեանի, Տէր-Պօղոսեանի, Նուրիի դէմ արած աջող և անաջող փորձերը, Կարթաշանի դէպքը և Շաքիրի խմբի կոտորիլը:

Զը նայելով, որ ամեն մի փորձից յետոյ բանտը լցվում էր նոր յկասկածաւորներով. ինչպէս, օրինակ, Թէրզիբաշեանի, Տէր-Պօղոսեանի և Կարթաշանայ խնդիրների առթիւ բանտարկված են մօտ 20 հոգի (Պոլովան, Փերոզեան...), Զրադեանի սպանութեան ամբաստանեալ Յ. Քանքանեանի ծերունի հայրը, Նուրիի սպանութեան Գ. Թէրզիբաշեան, Ռուբէն և Մանուկ Շատուրեաններ, հացագործ Յար. Տէր-Բարսեղեան, Յ. Սահաթեան... մօտ 25 հոգի, Շաքիրի խմբի կոտորման 15 կաճէտցի երիտասարդներ, որոնց մօտ գտնված են 10 հրացան... չը նայելով այս բոլոր ձերբակալու-

Միւս կողմից, կառավարութեան վերոյիշեալ խստութիւնները ծնւիչ ազդեցութիւն են թողնում ընդհանրութեան վրա: Ծանր է տեսնել բազմաթիւ երիտասարդ ոյժեր բանտում փեղելիս, հալածութեանը՝ հայրենիքից դուրս տանջվելիս. ծանր է լսել իրենց միակ ապրուստ հայթաթով զաւակից զրկված ընտանիքների լացը. աւելի ծանր է այն, որ այդ բոլոր թռչնառութեանց գլխաւոր պատճառը հենց մեր արիւնակիցը, մեր եղբայրն է... Ծանր է այս բոլորը, սակայն մենք չենք վհատում, ապագայի յոյսը չենք կորցնում: Արդարացի գործը միշտ յաղթով կը հանգիստանայ: Հարցը միայն ժամանակի մէջն է...

[illegible]

264, եղբայրներ, քաջ յայտնի է, որ առանց այն էլ մեծ հարկերը կը կրկնապատկին, երբ հարցը դոցա ժողովելուն կու գայ. յայտնի է անշուշտ, որ կառավարութիւնը, տարեց տարի աւելցնելով իր ծախքերը՝ այդ բոլորը կը բարդէ գիւղացու վզին, և վերջինս կը ստիպուի պանդխտիլ լիփաբա՛ւ ճարելու համար: Յայտնի է նոյնպէս, որ՝ բացի անտեսապէս ժողովրդին քայքայող այդ զօրաւոր պայմանը՝ կան և ուրիշ մեզ մաշող հանգամանքներ, որք առաջ կ' գան կառավարութեան քապականութենէ: Աոյրն անգամ պիտ զգայ մեր ծանր դրութիւնը, քանզի տաճկական անարդարութիւնը մեր կենաց ամեն կողմերը կ' թափանցէ:

Ահա ձեր առաջ բանտարկուած և վերջին թշուառութեան են հասցրած մի քանի տասնեակ հայեր. ինչէ զոցս մեղքը. ինչու համար կ' տուժեն դոքա: Այդ բանտարկութիւնների մեծ մասը կառարկեցան դեռ երկու տարի առաջ գաւառապետ ԱՏմէդ-բէյի հրամանաւ: ԱՏմէդ-բէյը ոմանց կ' մեղադրէ ռուսաստանցոց հետ յարաբերութիւններ ունենալում, ոմանց իբրև խոռվարար և յեղափոխականք, բանդի դոքա այն անձինքներէն են, որք Ալաշկերտէն Պաշապիտ անցան Պարսկաստան գաղթելու նպատակաւ: Բարսեղ-աղա Զաքարեանը, Թադէոս-աղա Պետրոսեանը, Հայրապետ-աղա Մուրադեանը, Յարութիւն և Սարգիս եղբարք Մուրադեանները, Գրիգոր Սուքիասեան, Աբրահամ Բրկեան, վարժարանի երկու ուսուցիչներ. Յարութիւն Դոդոխեան և Գեորգ Մարգպետունի-բոլորը Ալաշկերտէն և շրջականերէն-Վաշամբէթի տանուտէր Աւետիսը, Համատ գիւղէն Մեւլիք և Յովնան եղբայրները ու մի քանի ուրիշներ, ահա այն զոհերը, որ մինչև այժմ կ' տուժեն բանտում:

Անցեալ գարնան բանտարկվեցան նախ Վաղարշա-
կեքտի բանտում և յետոյ Պայազետ փոխադրվեցան
Հացաւոր գիւղէն 8 հոգի: Հարցրէք ապա ինչո՞ւ: Սո-
րանից 16 տարի առաջ, հայ կին մը փախցնելու պնտ-

Ճառաւ սպանկել էին 2 քիւրդ. և ահա գաւառապետ
ԱՅմէդ-բէյն այսօր այդ սպանութեան անթիւ մեղա-
դրում, նեղում է ում և որչափ կուզէ: Թշուառներից մէ-
կը, չ' կարողանալով տանել բանտարկեալի կեանքը,
յ' արձանուց:

Մեծ նեղութիւն կ'կրէ մեր ժողովուրդը և քրդերէն: Նեղութիւնը կ'սաստկանայ առաւել ևս այն պատճառաւ, որ վերջին 2 տարիները կառավարութիւնը բաւականին քրդեր բնակեցրեց հայերի գիւղերում: Յայտնի է, որ վերջին պատերազմից յետոյ Ալաշկերտի և Բագրևանդայ գաղաղներէն գաղթած հայերից մի մասը չ'վերադարձաւ իր տեղ: Զընայելով սակայն, որ դոցա տեղը եկան և բռնեցին ուրիշ գաղաղների հայեր, կառավարութիւնը սկսաւ հեռացած հայերի հողերը քրդերին բաժանել: Այսպէս, Վիլանցի ցեղապետներէն Սելիմ փաշային իր ազգականներով տրվեցաւ Համատ գիւղը, Նոյն ցեղի Ռասուլ-բէյին և ուրիշ մի քանի անձանց տունն Զիրայ գիւղի կալուածները. Հիւսէյն-բէյին՝ Քոփղուան գիւղը. Ռէհան-բէյին՝ Խրտո գիւղը. Ահմէդ էֆէնդուէն Վանկասար գիւղը. Իսկ Սը. Յովհաննու վանքի սեպհական կալուածքի մի մասը Ռուսաստանից գաղթած Փաթիհ-բէյին տրվեցաւ: Քրդերը բնակվեցան հայերու մէջ և ամէն մի գիւղ յանձնվեց քորդ բարբարոսներին. գայլը ընկաւ ուխարի հօտի մէջ և անխնայաբար սկսաւ իր չարագործութիւնները. գողութիւն, առաքակութիւն, թալանումներ, որ առանց այն էլ մշտական երևոյթներ էին՝ աւելի ևս բազմացան. այդ բաւական չէ, հայը կը ստիպվի առաքակ քիւրդ զղանների և բէյերի համար ամեն աեսակ ծառայութիւն անել. խուսափել այդ հարստահարումէն անկարելի է հոյու համար, քանզի անոր խոտը, ցորեանը, գարին կ'այրվին, անասունները կ'անհետանան: Բաւական է ասել, որ յուլիսէն սկսած՝ միայն Զետկան գիւղէն մի քանի անգամից տարած են 40 եղ, 12 գոմէշ, 70 ոչխար և 60 կոյ . . . միևնոյնը և ամէն տեղ:

Այս ամենէն սակայն չ'եղբարփակիք, որ աւաշկերտ-
ցին բնաւ կորած է հայութեան համար. ինչքան և ստր-
կացած լինէր մեր մարդը, նա շատ աղէկ կը հասկնայ
իր վիճակը և զանազան միջոցների կը գիմէ իր բողոքը
արտայայտելու կամ իր վիճակը բարեկարգելու հա-
մար: Այդպէս՝ աշնանը յիշեալ գիւղեր 20 ընտրված
մարդիկ ճամբեցին Պայազէտ նահանգապետին բողոքե-
լու, բայց որոշ հետեանքի չը հասնելով՝ վճռեցին
գաղթել: Բարձելով ամեն ինչ սայլերի վերայ՝ նոքա
ժողովեցան գնալ Կարին և ներկայանալ վաւիին: Հոկ-
տեմբեր ամսի ցրտերին էր, երբ մօտ 300 սայլերով
գիւղացիք, գիշեր ցերեկ բաց երկնքի տակ անցկացնե-
լով՝ ճանապարհ ընկան դէպի Կարին... Սակայն վի-
ճակված չէր դրանց Կարին հասնել: Կառավարութիւ-
նը, պատրուակ բերելով խօլերայի առիթով իւր թէ
կարգած կարանտինը՝ Կարնէն ուղարկած զօրքի ոյժով
ստիպեց գիւղացոց իրենց վայրերը գառնալ և նախկին
թշուառ կեանքը շարունակել:

Բայց օրինական ըողոքները և երկրէն դաշ[մե]լը
միակ միջոցները չեն, որոնց կը գիմէ աւազկերացին իր

ներկայ վիճակի մէջ: Նոր սերունդը, իր զգայուն երիտասարդներով նոր ճանապարհներ կը գտնէ, նոր շահիղներ կը բացէ դէպի իր գրութեան բարեգրումը. գուցէ նոյն իսկ շատ և շատ հեռու չէ այն օրը, երբ իսպառ մոռացվին հին միջոցները: Եւ իրաւ անկարող լինելով գոհացում տալ քրդերի բոլոր պահանջներին, ժողովուրդը սկսած է ազմուկ բարձրացնել և իր թշնամիներին դիմագրել: Հայ գիւղացին սկսել է խոտորն ա կ ի ն խոտորն ա կ ը հատուցանել... Գիւղական երիտասարդութիւնը շատ տեղերում ոչ միայն դիմադրում է քրդերին, այլ և նոցա խաղաղացնելու համար ինքն է սկսել յարձակումներ գործել այդ աւազակաց վրա: Ահա ձեզ երկու օրինակ: X. գիւղի երիտասարդները զանազան ժամանակներ, քրդերի հասցրած փնասների փոխարէն՝ կը բռնէ նոցանից 18 եղ, կով և կ'այրեն 17 խոտի դէզ, 170 սայլ արմտիք: N. գիւղի երիտասարդները օգոստոս ամսին կ'այրեն իրենց շրջակայ քրդերի 100 սայլ արմտիքը, իսկ հոկտեմբերին 4 կոտորիչ տղերք՝ մի գիւղի վրա գնալով, հրացանի գնտակների տակ սարսափի մէջ կը ձգեն քրդերին և նրանց ամբողջ հօտը կը բռնեն: Սակայն անկարող լինելով ամբողջ հօտը թագցնել, կտրիճները կը զատեն հօտից 25 գեր մագի և գիւղը հասցնելով՝ ամենը կը մորթեն:

Այս կերպ կ'ընթանան և այլ գիւղերի երիտասարդները, ու միանգամայն ուրախ սրտով և ամենայն համարձակութեամբ պիտի նկատիմ, որ այս ձեռով մենք հասած ենք, անկասկած, զգալի հետեանքների. քիւրդը իրեն հասցրած փնասների առաջ՝ ստիպված է գգոյշ լինել դէպի հայերը, իր անելիքները ամեն անգամ սկզբնական նախահաշուի մը ենթարկել:

Ոյժ տո՛ւր մեզ, արգարացի Աստուած. համերաշխութիւն և եռանդ ներշնչի՛ր քո պատուէրները պաշտպանողներին. զարերով լուծ ժողովրդի սրտում, ո՛վ թշուառների Աստուած, գոնէ մի անգամ լայն բոցով վառի՛ր վրէժխնդրութեան կրակը...

Ն Ա Մ Ա Կ Մ Շ Ի 8

Մեր երկրից սովորել էք միշտ լացի, հառաչանքի և յուսահատութեան ձայներ լսել. իմ նախկին թղթակցութիւններս էլ, իբրեւ արձագանք մշեցիների կեանքի, ոչ այլ ինչ էին, նմէ ոչ ստուկ և լքված ժողովրդի տառապանքների լոկ նկարագրութիւն... Այսօր ես ինձ երջանիկ եմ համարում, որ կաբող եմ աւետել ի գիտութիւն մերայնոց, որ ճնշված, մաշված և յուսաբեկ մշեցին ևս կ'ձգնէ, ըստ կարելոյն, իր աղքատիկ լուման մատուցանել ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան գործին: Վերջերս, այստեղ-այնտեղ, բուն ժողովրդի խորքերից, սկսում են հանգէս գալ անձնուէր կտրիչներ, որոնք անկարող լինելով այլ ևս գիմանալ միացեալ քիւրդերի և տաճիկ վարչութեան հալածանքներին, թողնում են իրենց, յիսաղաղ՝ կեանքը, տունը, ընտանիքը և անձնատուր լինում ժողովրդի պաշտպանութեանը:

Ահաւասիկ ձեզ մի քանի փաստեր:

Մ ա տ ն ի չ Կ Ր Ա Օ Յ Ի ս պ ա ն ու մ ը.

1892 թ. Սեպտեմբեր ամսին, 6 հոգուց բաղկացած մի հրոսակային խումբ՝ առաջնորդութեամբ ալիզընանցի Լ և ո ն երիտասարդի, մտաւ Ալիզընան գիւղը և գնտակի 3 հարուածով շան սատակ արեց գիւղի ուս, մշեցիներին քաջ յայտնի՝ մատնիչ Կրպոյին: Չգելով սպանված Կրպոյի բովը մի թղթի կտոր՝, Այս է մատնիչի վերջը՝ խօսքերով և մի քանի դատարկ փամփուշտ, խումբը հեռանում է գիւղից: Մի կողմ թողնելով սպանված ուսի Մշոյ վարչութեանը արած բազմաթիւ ծառայութիւնները, այստեղ կը յիշատակեմ մի միայն ամենից վերջինը: Սորանից 10 օր առաջ ուս Կրպոյ գնում է Մուշ և յայտնում վարչութեան, որ վերոյիշեալ Լ և ո նի եղբայրը կը շրջէ ժողովրդի մէջ և կը քարոզէ ապստամբութիւն, որ շուտով սա իր եղբոր Լ և ո նի հետ սկսելու են կոտորել տէրութեան հաւատարիմ մարդոց և այլն:

Հաւատարիմ Կրպոյի սպանման լուրը Մուշ հասնելուն պէս՝ կուղարկվի այստեղից Ալիզընան մի գունդ զօրք և մի քանի ոստիկան: Ալիզընանում շղթայակապելով Լ և ո նի ծերունու հօրը և ուրիշներին, զօրքը անցնում է այնտեղից շրջակայ գիւղերը, որոնք նոյնպէս ենթարկվում են ամենախիստ խուզարկութեան: Ցածիկ գազանաբարոյ զինուորների խուզարկութիւնները կատարվեցին, ինչպէս և միշտ, կրքերի անզուսպ արատայատութեամբ: Կատաղած զինուորները, առանձին չարախնդութեամբ թափեցին իրենց զարոյթը մանաւանդ Բ եր դ ա կ գիւղի վերայ: Այս գիւղը այն օրից յետ, երբ ձերբակալվեց այստեղ նշանաւոր Արաբօ աւագակը, յայտնի է Մշոյ վարչութեանը իբրեւ յեղափոխութեան բուն, կենտրոն: Բռնելով այստեղ Առաքելեաց վանքի ջաղացպան Յարութիւնին, կապում են նորա ձեռքերը, ոտքերը, սեղմում են ամորձիքները և սկսում չարաչար գանակոծել. չը բաւականալով սորանով խեղճ Յարութիւնին նստեցնում են մի սրածայր փայտի վերայ... Նոյն տեսակ բարբարոսական չարչարանքների ենթարկում են և հետեւեալ անձանց. ջաղացպան Թաթօյին, գիւղապետ Յարօյին, գրագիր Պետրոսին, ծերունի Տօնօյին և այլն... իսկ գիւղի Տէր--Օհանէս քահանային, ծեծելով և խայտառակելով, տանում են եկեղեցի և այնտեղ բռնի թքեցնել են տալիս սբ. խաչի և պատկերների վերայ: Այստեղ ես էլ չեմ յիշում գիւղացիների գոյքի կողոպտման, կանանց և աղջկանց անպատվելու մասին. սոքա սովորական չարիքներ են մեզանում:

2ը նայած այս դժոխային չարչարանքներին, որոնք տեւեցին ամբողջ 4 օր, ոչ մի մարդու բերանից դուրս չը թռաւ մատնութեան մի խօսք անգամ...

Բերդակ գիւղը աւերելուց յետ, թուրք զինուորները կանցնին Առաքելոց և Աղբերիկ վանքերը, Խասգիւղ, Քօլօսիկ և այլ գիւղեր, ուր տեղի կուսենան նոյն խուզարկութիւններ և նոյն խստութիւններ, նոյն ապարդիւն հետեանքներով:

Վերոյիշեալ խումբը կը պատէր խուզարկվող գիւղերի մօտերը, գրեթէ զինուորների քթի տակ:

Մ օ լ լ ա Խ ու ը շ ի դ ի ս պ ա ն ու մ ը .

Այս դէպքից մի քանի օր անց մի չար և մոլեռանդ տաճիկ, Մօլլա Խուրշիդ անունով, կառավարութեան թեւադրութեամբ կողարկվի Սասնոյ Գալիկուզան գիւղը խաբէութեամբ (կառավարութեան մարդ չի համարձակվիլ ոտք կոխել Սասուն) այնտեղից հէքիմ Պետոյին բերելու Մուշ՝ այստեղ նորան բանտարկելու նպատակով։ Այս ժողովրդին սիրելի հէքիմ Պետոն էր քարոզէ միշտ բացարձակ անհնազանդութիւն դէպի կառավարութիւնը և վրէժխնդրութիւն դէպի բոլոր թշնամիները։ Վերոյիշեալ Մօլլա Խուրշիդին ոչ միայն չըյաջողվեց խաբել հէքիմ Պետոյին, այլ և ոչ ջութեամբ վերադառնալ Մուշ։ Տէրնկատար լեռան մօտ մեր ծանօթ բաջերը գնտակահար արին այս տաճիկին և ուղարկեցին ուէս Կրպոյի քով։

Ա խ ն ա ն ց ի Ս ե ռ ո վ ը ի ք ա ջ ա գ ո Ր ծ ու թ իւ ն ը և ն ո Ր ա մ ա հ ը .

Հոկտ. 7-ին Աննան գիւղի Սերովբէ անունով երիտասարդը 4 ընկերներով կերթալ 2ուխուր փայտ բերելու։ Յանկարծ կըյարձակվեն սորանց վերայ 4 զինված քրդեր և կուզեն խլլ եգները։ Սերովբէն չունենալով ուրիշ զէնք, բացի փայտից (ինչպէս յայտնի է, հայերին խստիւ արգելված է հասարակ զէնք անգամ գործածել), որ բռնած կունենայ ձեռքին, կը զարկէ այս փայտով քրդերից մէկի գլխին և կըյափշտակէ նորա հրացանը և սուրը. սակայն քիւրդի ընկերները թոյլ չեն տալիս Սերովբէին գործադրել խլած զէնքը, անմիջապէս կը պարպեն իրենց հրացանները և կը սպանեն քաջ Սերովբէն։

Ոչ ջոյն ձեզ, Մշոյ ժողովրդի ազատութեան անվեհեր, մարտնչող առաքեալներ...

Ն Ա Մ Ա Կ Կ Ո Վ Կ Ա Ս Ի Ց . Թիֆլիզ։

Խաղաղ հանգամանքներում չ'սկսվեց նոր տարին Կովկասում հայ ազգարնակութեան համար։

Դեկտեմբերի 27-ին հայ ժողովրդի բոլոր դասակարգերը իրանց վերջին հրաժեշտը տուին համարձակ և ազնիւ հրապարակաօս Գ. Արծրունուն։ Ցանկալի հաղթանքից բաղկացած ամբոխը արժանաւոր կերպով վարձատրեց այն մարդուն, որը ծառայում էր գաղափարին ընդունում քննադատող ոգին, որպէս հիմք բնական և հասարակական հարցերում։ Ներկայ գտնվողներից շատերը տաղանդաւոր հասարակական գործիչի դադարի առաջ մոռանում էին այն խնդիրները, որոնք հանգուցեալի կողմից սխալ կերպով էին հասկացվում։ Արծրունին գիտէր, որ Խորպայի այժմեան առաջնակարգ կուսակցութիւնները չեն ընդունում անհատականութիւնը, որպէս կազմիչ-հիմք հասարակական կեանքի։ 18-որդ դարու անհատի և խղճի ազատութիւն դաւանողն և պաշտպանողը համարիտ չէր Խորպայի դեմօկրատիական կուսակցութեան՝ թէ մարդկութեան թշուառութիւնը կայանում է «հարստութեան և աղքատութեան», «իշխանութեան և հպատակութեան» մէջ։ Արծրունին չէր դաւանում, որ անհատի և հասարակութեան վերածնութիւնը և երջանկութիւնը կ'ա-

պահովուեն միայն այն ժամանակ, երբ կեանքը հիմնուած կըլինի աշխատանքի և նիւթական հաւասարութեան վերայ։ Մեծ հրապարակաօսը, որպէս եւրոպացի աշխատամիտ՝ չէր ընդունում, որ 19-որդ դարը բարձրացրել իսկ մօտիկ ապագան իրագործելու է հասարակական կազմի փոփոխութիւնը եղբայրական և համայնական սկզբունքների հիման վերայ։

Այնուամենայնիւ Գր. Արծրունին ամենազնիւ և ամենաառաջադէմ գործիչներիցն էր։ Նամանականդ կորուստը զգալի է մեզ համար, որովհետեւ հանգուցեալը կարելիութեան չափ արձարծում էր մեզ ամենիս հետաքրքրող խնդիրը. Տաճկահայաստանի ազատութեան ծանր հարցը։

Ազնիւ և համարձակ գործիչ, ընդունիլ և հայ յեղափոխականների կողմից այն վիշտն ույարգանքը, որը արտայայտեց հայ հասարակութիւնը դադարիդ առաջ։

Արծրունու թաղումը կատարվեց հանդիսաւոր կերպով, ինչպէս դեռ ոչ ոք չէր թաղվել ոչ միայն Կովկասում, այլ և ամբողջ Ռուսաստանում։ Հանդէսը աւելի մեծ նշանակութիւն ստացաւ կառավարութեան բռնած ընթացքից։ Ամսի 26-ին թաղման նախորդ օրը ստիկանապետը պահանջեց, որ հանդէսը անցնի Լօրիս-Մեկիքեան փողոցով (և ոչ Գօլօվինսկի պրօսպեկտով) և պսակների համար ունենալ միայն 2 դրականք. իսկ վերջը, զիջանելով կարգադրիչ մասնաժողովի խնդիրքին, թոյլատրեց ունենալ 7-ը։ Ոստիկանապետի միջամտիլը այդպիսի մասնաւոր խնդիրներում վատ ներգործութիւն ունեցաւ ժողովրդի վերայ։ Ամենքը զարմանում էին տեղական վարչութեան կամայական վարմունքին, և ընդհանուրի ցանկութիւնն էր չ'ենթադրվել պ.պ.նահանգապետ Շերվաշիձէի և ոստիկանապետ Մաստիցկու անտեղի պահանջներին։ Այդպէս էլ եղաւ։ Երբ հանդիսի սկիզբը հասաւ Բարեառիսկայա և Լօրիս-Մեկիքեան փողոցի անկիւնին, տեղի ունեցաւ մի Թիֆլիսում չը տեսնված դէպք։

Ամբոխը կանգ առաւ այդտեղ։ Ոստիկանները և 4 հատ ձիաւոր կազակներ ստիպում էին համքեարի դրօշակակիրներին, տիրացուներին և քահանաներին ծռել դէպի Լօրիս-Մեկիքեան փողոցը. իսկ ամբոխը հաւաքվելով և բռնելով Լօրիս-Մեկիքեան փողոցի բերանը, աշխատում էր անցնել դէպի առաջնակարգ փողոցը։ Ոստիկաններին և կազակներին սկզբում յաջողվեց ցրել ամբոխը և դրօշակակիրներից շատերին, մի քանի տիրացուների հետ ուղղել դէպի իրենց կարգադրած կողմը։ Ամբոխը տեսնելով այս, աւելի ոգևորված խմբվելով նորից փակեց փողոցի անցքը։ Ընդհարումը սասուկացաւ։ Աղաղակները, շփոցները թնդացնում էին օդը։ «Առաջ, առաջ» գոչումները խլացնում էին ոստիկանների պահանջները և հայհոյանքները։ Պիստամիւներից (առաջ ոստիկաններից) մէկը, Սվիմոնով ազգանունով, մօտեցաւ խաչվառը տանող տիրացուին, խլեց ձեռքիցը խաչվառը և կամեցաւ առաջնորդի դեր կատարել, ծռելով դէպի Լօրիս-Մեկիքեան փողոցը. սակայն յաղթանդամ «տրակտիրէիկ Գրիշան» (Գրիգոր Յակովբեան) յարձակվեց խաչվառը խլող ոստիկանի վերայ, ոյժով

առաւ. եկեղեցական սրբութիւնը և անցաւ ժողովրդի առաջը: Բազմութիւնը առաջ մղեց հոգեւորականներին և դադարի հետ միասին անցաւ պաշտական փողոցը: Անընդհատ յաղթական ուռնանքով, զլխարկների ծփալը օգի մէջ, մի տեսակ ներդաշնակութիւն էին կազմում ամբոխի միահամուռ շարժման հետ:

Այդպիսով հանգէսը առաջ շարժվեց, անցաւ կառավարչապետի պալատի առջև և ուղղվեց դէպի Խօջեվանքի գերեզմանատունը: Ճանապարհին աչքի էին ընկնում Ալիբի մէյդանի և բաղալների (մրգավաճառների) փողոցում շինված սգուռ կամարները:

Հետևեալ օրը անսպասելի կերպով նահանգապետի կարգադրութեամբ սկսվեցին ձերբակալութիւններ: Աերջը իմացվեց, որ ոստիկանապետի մօտ կայացել է գաղտնի ժողով, որը և կապմել է ձերբակալվողների ցուցակը: Բանտարկվեցան մօտ 20 հոգի: Բացի 6 հոգուց, որոնց տարան Մետեխի բանտը, մնացածներին զատ զատ պահում էին ոստիկանատներում: Հատերն (ի միջի ալոց մի բանի վրայ) թէպէտ չէ բանտարկվեցան, բայց արժանացան յանդիմանութեան և տուգանքների կառավարութեան կողմից:

Ռուս վարչութեան բռնած ընթացքից երևում էր, որ հանգամանքներին շատ լուրջ նշանակութիւն էր տրվում: Տէրութեան վախը աւելի ևս սաստկանում էր բազմութիւն անստորագիր սպառնացող նամակներից: Վարչական պաշտօնականներից շատերը համոզված էին, որ ջրօրհնեաց հանդիսին կարող է պատահել արիւնհեղութիւն: Խօսվում էր, որ կառավարութեան աներից մէկը նոյն օրը պայթելու է, որը և կը լինի ապստամբութեան նշան:

Այն ինչ ժողովուրդը, ապշելով տէրութեան ձեռք առած միջոցներին և կարծելով, թէ գործը աւելի խիստ կերպարանք կ'ստանայ բանտարկեալների վերաբերմամբ սրտի մօտ ընդունեց վերջիններիս վիճակը, ամեն կերպ աշխատում էր ազատել նոցա և պատրաստվեց արթւման դէպքում նիւթապէս ապահովել հայրենիքից հեռացրածներին:

2ր շնորհաւորելով քաղաքագլխին Ծննդեան օրը, համբարները ղորանով կամեցան իրենց բոլորքը յայտնել քաղաքագլուխ պ.Արգուտինսկուն, որը բանտարկեալների վերաբերմամբ չեզսք գիրք էր բռնած:

Անձիւղ լուրերի հիման վերայ Պետերբուրգից կարգադրութիւն եղաւ Ջրօրհնեաց օրը կրկնապատիկ զօրք դուրս բերել հանդիսին և զինուորներին փամփուշտ բաժանել: Տեղացի դրուժինաների հաւատարմութեանը կապկածելով, վարչութիւնը բաժանեց դոցա դատարկ փամփուշտներ: Միևնոյն ժամանակ վարչութիւնը հրամայում է կրկնապատկել ոստիկանների թիւը թատրոնի մէջ հայոց ներկայացումների ժամանակ, իսկ պ. Հերվաշիձէն պահանջում է քաղաքագլխից, որ համբարները մասնակցութիւնը այս կամ այն հանգէսին կատարվի միայն նահանգապետի թոյլատուութեամբ:

Սակայն Յունվարի 6-ը անցաւ առանց որ և է պատահարի:

Ժողովրդի յուզմունքը աւելի ևս սաստկանում էր կա-

ռավարութեան խաբեբայ խոստումներից՝ թէ յայտարարում էր կ'արձակենք: Յունվարի 13-ին ազատեցին ոստիկանատներում եղողներին, իսկ 29-ին նոցա, որոնք պահվում էին Մետեխում:

Որչափ Դեկտ. 27-ի ընդհարումը պէտք է վերագրել Արծրունու թաղման առթիւ կատարված կամայականութեանց, նոյնապի և այն անբաւականութեանը, որը տիրում էր Կովկասի ազգաբնակչութեան մէջ շնորհիւ Ռուս պետական ընթացքին: Այս անգամ ժողովրդի համբերութիւնը կտրվեց, և հազարաւոր ամբոխը ընդդիմացաւ տեղական վարչութեան անտեղի պահանջման:

Եթէ նոյն իսկ այս դէպքում տեղի ունենար և արիւնհեղութիւն, թափած արիւնը կը լինէր Սուրբ արիւն, սպանվածները՝ նահատակներ...

Լ Ո Ւ Ր Ե Ր

Մ Ո Ւ Շ. Դեկտ. 90 թուին Վարդենիսի դէպքի առթիւ 12 հոգու հետ բանտարկված էր Հասրաթ Մահտեսի-Մեղքոնեանը: Մօտ տարի մը անց Հասրաթին կը յաջողի փախչիլ, իսկ մնացեալ կտրիչներէն Յովհաննէս Մեղքոնեանը և Մուրադ Յարոյեանը բանտում վախճանեցան: Հասրաթի փախչելէն 2 ամիս յետ, երբ նա ծպտեալ կերպով կրկին Վարդենիս կը գտնվէր: 25 զապտիաներ անոր ձերբակալելու կու գան: Հասրաթը զափաղ լու. հրացանով մը կը պատռէ անոնց շղթան և անմիաժամ կ'անհետանայ: Ա' անցնին օրեր, ամիսներ: Հասրաթը իր հայրենակից քաջ Ասատուրի հետ կ'երևան Փակաուլու գիւղը, ուր Հասրաթի եղբայր Աւետիսի և երբեմն Մուշախէն գիւղի ուս Մարգար Թորոսեանի հետ մտերմանալով՝ բաւականին երկար ժամանակ շարունակ կը մաքառին տաճիկ կառավարութեան դէմ: Սակայն 3 ամիս առաջ, երբ Ասատուրը և Մարգարը Մուշախէն գիւղը կը գտնվէին, մատնիչների շնորհիւ յանկարծ կը շրջապատվին զապտիաներով: Անվահեր Ասատուրը, չկամենալով անձնատուր լինել՝ կը սպանէ զապտիաների տասնապետին և բացված կուռի մէջ ինքն էլ կը նահատակվի: Միաժամանակ՝ Հասրաթը և Աւետիսը դէպի Մուշախէն ճանապարհի ըլլալով, բուքի կը հանդիպին և կը ստիպվին Աթաբեկի քիւրդ գիւղը մտնել, ուր կը ճանաչվին և կը բռնվին:

Մեր գիւղերէն մէկում պատանի տղայ մը ձերբակալված էր. սպառնալիքներով և ծեծելով անոր ստիպել էին բոլոր իր ծանօթների անունները յայտնել: Մենք այդ արդէն կը գիտնայինք և կը սպասէինք խուզարկութեանց: Սակայն մինչ օրս մարդ չէ տուժած այդ ցուցմունքներէն: Իմացվեցաւ, որ կառավարութիւնը չէ ուզէր գրգռել զմեզ՝ յաճախակի ձերբակալութիւններ ընելով:

Ս Ա Ս Ո Ւ Ն. Սասնոյ հարկատու մասից, ուր 2-3 տարին միայն մի անգամ են կառավարութեանը տուրք վճարում՝ աշնանը Մուշ են կանչվում պիւղական ուսները հարկ պահանջելու համար: Աղբի, 2իթինք, եղկարդ և այլ գիւղերի ուսները չեն գնում. կառավարութիւնը կատաղում և զօրք է ուղարկում այդ գիւ-

ղերի վերայ, բայց գիւղացիք զէնքով դիմադրում և քշում են զօրքին: Այդպիսով Սասնոյ ազատ մասի վրայ կրկին մի քանի հաս գիւղեր աւելացան:

— Բսանաց գաւառի Խնձորիկ գիւղը կառավարութիւնը 7 զինուոր էր ուղարկել իր պէտքերի համար ջորիներ պահանջելու: Գիւղացիք մերժում են այդ պահանջը և հա Խնձորիկ է գալիս գալմագամը մի ամբողջ գնդով: Խնձորեկցիք, գիտենալով որ իրենց մերժումը պիտի զայրացնէ գալմագամին՝ վաղօրօք պատրաստված են լինում, և գունդը երեւալուն պէս՝ գալմագամին ողջունում են վառօդի մի այնպիսի կրակով, որ նա իսկոյն յետ է մղվում իր բոլոր զինուորներով:

— Աղբի գիւղում գալմագամը մի հայ էր ձերբակալել. գիւղից դուրս տանելիս՝ պատահում են զրան 2 համագիւղացիք և ստիպում են գալմագամին արձակել նորան:

Վ Ա Ն. Մի ցաւալի լուր: Վասպուրականի ճանապարհներից մէկի վերայ մեր զինակիր խումբը, որ յատկապէս զէնքեր էր փոխադրում նահանգում, նորերս ընդհարում ունեցաւ քրդերի հետ: Վատաղի կռում խումբը կորցրեց 3 անձնուրաց ընկերներ: Թշնամիները տուին մի վիրաւոր և երկու սպանվածներ:

Թ Ա Ի Ր Ի Ջ. Տաճիկ կառավարութիւնը լրտեսներ է ուղարկել մեր կողմերը՝ Բահրի փաշայի ձեռքից փախած և այստեղ ապաստան գտածներին որոնելու և ձերբակալել տալու:

— Մէկը միւսից սարսափելի լուրեր ենք ստանում Վանից: Բանալը լիքն է քաղաքական գործերում մեղադրվածներով: Բանտարկեալներին անտանելի տանջանքների են ենթարկում:

— Կուսակալ Բահրի փաշան բերել է տուել Վան Կողուլի ձորում նահատակվածների կտրած գլխները և հրամայել, որ ձողերի ծայրերին անցկացրած՝ պտտացնեն Վանայ փողոցներում...

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ջ. Արծրունու թաղման առթիւ ձերբակալվեցան հետեւեալ անձինք. Ջաւաբեան(ագրօնօմ) Մալումեան և Տէր-Մարկոսեան (Մշակի՝ աշխատակիցներ), Դաստակեան(Վալկազի՝ աշխատակից), Տէր-Գրիգորեան(Թիֆլիսի քաղաքացի), Միրզոյեան և Լիսիցեան(Վլադիմիր՝ ու Սարապի՝ աշխատակիցներ), Արէլեան(գերասան), Փիրադեան(ուսուցիչ), Օքոյեան, Տէր-Յովհաննիսեան, Գնունի, Դաւթեան, Դանդուրեան(վաճառական), Միրիմանեան, Յակովբեան(տրակտիրչի), Տէր-Մկրտչեան, և Մկրտչեան:

Ջաւաբեան, Մալումեան, Միրզոյեան, Փիրադեան և Տէր-Գրիգորեան 1 ամիս, իսկ միւսները 2 շաբաթ:

Ե Ի Ր Ո Պ Ա Ա Ն թերթերում կարդում ենք.

— Մարտուանում և Կեսարեայում տեղի են ունեցել ժողովրդական մեծ յուզումներ: Բազմաթիւ մարդիկ են ձերբակալված:

— Հայաստանից ստացած լուրերը դարձեալ չափազանց յուզիչ են: Շարունակում են տեղի ունե-

նալ արիւնահեղ ընդհարումներ քրիստոնեաների և մուսուլմանների մէջ: Կառավարութիւնը, երկիւղ կրելով ընդհանուր ապստամբութիւնից, հրամայել է աւելացնել զօրքերի թիւը:

Կ Ո Ւ Ո Ւ Լ Ի Ն Ա Հ Ա Տ Ա Կ Ն Ե Ր Ը

Տաճկական անսահման ճնշումները, բանտերում գործադրվող միմիայն Արեւելքին յատուկ, մինչև խելագարութեան և մահացման աստիճանին հասցնող լիստոտովանացնելու՝ ձևերը, քիչ չեն նպաստել երիտասարդների մի յայտնի դասակարգի երեւան գալուն, դասակարգի, որը ներկայումս ապարկել է դուրս գալիս, իբրև որոշ կազմակերպված ղյոթ, որի գործունէութիւնը չէ կրում այլ ևս պատահական կերպարանք:

Երիտասարդների այդ դասակարգին էին պատկանում և Կողուլի ձորի մէջ նահատակվածները:

Ձնդանը թողած դարբինը, ասեղը ձգած դերձակը պատահական անձինք չէին Կողուլի ձորում. առաջին անգամ չէին անցնում դռքա այդ ճանապարհով, ձորերի վտանգը անակնկալ երեւոյթներ չէին դոցա համար. ամեն մէկը դոցանից մի անգամ, երկու անգամ չէ իր կեանքում հանդիպում այդ տեսակ վտանգների:

Դռքա նրանցից են, որոնք այրել են իրենց յետեւից բոլոր նաւերը, որոնք յգլխից ձեռք են վերցրել, որոնք թողնելով ընդմիջտ օրինական կեանքը, հրաժարվելով ապրուստի կարօտ թանկագին ծնողներից, սիրած էակներից, ընդունել են հայրենիքի ազատութեան ծանր խաչը և գիտակցաբար ընկել փուշ ու տատասկով պատած յեղափոխական ճանապարհի վերայ...

Ուշադրութեան արժանի են այդ սուս ու փուս, առանց աղմուկի գործող երիտասարդները: Արտաքին տեսքից դժուար է դրանց ճանաչել: Դժուար է կասկածել, որ այդ ըստ երեւոյթին սառը սրտում եռում է վրէժ-ինդրութեան կրակը, որ այդ կասկածոտ, երկշոտ հայացքով մարդը թագցրած է իր մէջ հոգու անվեհեր ղյոթ, որ նա պատրաստ է իւրաքանչիւր րոպէ զոհել իր կեանքը գաղափարի համար: Բայց դրանց հետ քիչ թէ շատ շփվողը չէ կարող չը ճանաչել, չը սիրել այդ անձուրաց երիտասարդներին:

Կողուլի ձորում նահատակվածների յիշատակը դեռ երկար ժամանակ վառ կը մնայ դրանց ընկերների և ճանաչողների սրտում: Նամանաւնդ դժուար է մոռանալ դոցանից մէկին, դարբին Ղազարին, այդ չափազանց համեստ, լռիկ մնջիկ, տոկուն յեղափոխականին(նորա մասին տես Դրօշ. 2 համարը):

Իրական կեանքի ծնունդ են դռքա. բուն ժողովուրդն է արտադրում, ոյթ, սնունդ տալիս դրանց. նորա իսկական ցաւերն են դրանց մէջ ողբի, եռանդ ներշնչում... Սա արդէն ամենալաւ ապացոյց է մեր յեղափոխական գործի ժողովրդականութեան, նորա յարատեւութեան և յաջողութեան...

Դաշնակցութեան անձանթներից խնդրվում է թըղթակցութեան և նուիրատվութեան համար դիմել.

Docteur Longo, 12, rue de Puteaux, Paris.

Վիեննա. Դաշնակցութեան ազատ տպարան